

Meta-analysis of Factors Affecting Political Apathy among Iranians: The Case of Research Studies During 2001–2022

Taha Ashayeri

Assistant Professor, Department of History and Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Mohagheh Ardabili, Ardabil, Iran

Akbar Zolfaghari *

Assistant Professor, Political Science, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran

Tahere Jahanparvar

Ph.D Student, Cultural Sociology, Faculty of Social Sciences, Communication & Amp; Media, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran

Faeze Raghmi

Master Student, Sociology, University of Mohagheh Ardabili, Ardabil, Iran

Studying Factors Affecting Political–Ethnic Violence: Meta-Analysis of Researches from 2007 to 2021

Introduction

Political–ethnic violence arises from abrupt, heterogeneous, and disruptive social development and changes that lead to social disorganization and multidimensional anomie. Related to the social structure, political violence results from the unequal distribution of opportunities, discrimination, and deprivation, carrying destabilizing consequences for the political system. Experts identify several factors as causes of political–ethnic violence, including the erosion of social

* Corresponding Author: akbarzolfaghari@pnu.ac.ir

How to Cite: Ashayeri, T., Zolfaghari, A., Jahanparvar, T., Raghmi, F., (2022), “Meta-analysis of Factors Affecting Political Apathy among Iranians: The Case of Research Studies During 2001–2022”, *Political Strategic Studies*, 12(45), 59-96. doi: 10.22054/QPSS.2023.70397.3118

capital, increasing individualism, declining civil cohesion, economic pressures, widening class gaps, discrimination, and external provocations. In this respect, the present research aimed to investigate the factors underlying political–ethnic violence by adopting a meta-analysis approach, focusing on the researches conducted during 2007–2021.

Materials and Methods

The research method employed in this study is a quantitative meta-analysis. The researcher identified relevant studies by conducting a comprehensive review of the literature and researches conducted during 2007–2021, focusing specifically on political–ethnic violence. A sample size of 20 documents was selected after careful consideration of methodological rigor, reliability, and validity. The documents were then categorized and organized according to the research method, sample size, correlation coefficients, significance level, statistical population, and publication year. The values of correlation coefficients, sample size, and significance level, were entered into the second edition of Comprehensive Meta-Analysis (CMA) software. The Q-test, together with the funnel chart, was utilized to assess the homogeneity or heterogeneity of the studies. After confirming the heterogeneity hypothesis, the research employed a moderating (contextual) to measure its impact on political violence.

Table 1. Summary of Meta-Analysis Research

Author	The investigated group	Sampling method	Ethnic identity
Moeinfar et al. (2021)	Citizens	Clustered	Turkish
Ehterami et al. (2021)	Citizens	Clustered	Persian
Parchami and Derakhshan (2021)	Citizens	Random	Persian
Behboudi (2020)	Citizens	Clustered	Persian
Taghavi et al. (2020)	Citizens	Clustered	Persian
Moeinfar et al. (2019)	Citizens	Clustered	Turkish
Khanalizadeh-Bana et al. (2019)	Citizens	Clustered	Persian

Asghariniyari and Mahmoodoghlo (2018)	Citizens	Clustered	Baloch
Farahmand and Najafi (2018)	Resident tribes	Clustered	Lur
Amirpour et al. (2017)	Male citizens	Random	Kurdish
Doagoyan and Abdolrahmani (2017)	Citizens	Stratified	Turkish
Moradi and Khalajzadeh (2016)	Experts	Purposive	Persian
Shafeiniya (2016)	Citizens	Purposive	Turkish
Nourouzi (2014)	Resident tribes	Purposive	Turkmen
Heydari (2012)	Citizens	Purposive	Turkish
Jalalipour and Nazarabbasi (2012)	Students	Clustered	Turkmen
Mahmoodzadeh-Rezaei (2011)	Experts	Purposive	Turkish
Navvah et al. (2010)	Students	Systematic random	Turkman
Elmi and Tighzan (2009)	Citizens	Clustered	Arab
Rezaei-Moghaddam (2007)	Pupils	Clustered	Turkish

Results and Discussion

The findings of the study revealed a significant relationship between various factors and the political–ethnic violence. The identified factors are related to discrimination (including social, political, and economic discrimination), identity (including religious identity, ethnic identity, ethnic subculture patterns, and national identity), deprivation (including cultural, political, and social deprivation), social capital (such as sociopolitical cohesion, trust, participation, awareness, and low political culture), psychological makeup (involving feelings of ethnic dignity, social satisfaction, ethnic tension and difference, alienation, and social isolation), and context (such as education, income, and social class). According to the results, there is a higher tendency towards political–ethnic violence among males (18%) compared to females (15%). Furthermore, the study indicates that the level of political–ethnic violence is higher Turkish (19%) and Lur and Arab ethnic groups (17%) followed by a more moderate level in Kurdish (12%) and Persian (11%) ethnic groups. The Baloch and Turkmen ethnic groups exhibit a lower

tendency towards political-ethnic violence with the figure of 10%. In addition, the findings suggest that the inclination towards political violence is higher in less developed areas (18%), moderate in developing regions (13%), and lower in developed areas (10%).

Conclusion

The results indicate that political violence is deeply rooted in society and culture, often triggered by rapid and sudden social changes, class and economic gaps, and social disorganization over time. The failure of social institutions to regulate class dynamics effectively creates a sense of multiple deprivation among ethnic groups, leading to the emergence of political-ethnic violence. Media advertisements, both domestic and foreign, and the influence of sectarian movements in the real world and cyberspace also play a significant role in initiating, perpetuating, and intensifying political violence. The decline in sociopolitical capital, widening social and class disparities, and a sense of multiple deprivation and multidimensional anomie provide fertile ground for violence to flourish. The greater the sense of failure, deprivation, and frustration, the higher the likelihood of aggression towards the perceived source of these problems. Moreover, the severity of deprivation directly correlates with the intensity of violence. Mass media amplifies and accelerates psychological pressure for radical and violent actions. The weakening management, control, organization, and efficiency of social structures provide the ground for anomie and social disorder, ultimately leading to the emergence of political violence as a response to the relative deprivation, discrimination, and social isolation.

Keywords: Political development, political-ethnic violence, political culture, multiple deprivation

فرا تحلیل پژوهش‌های مرتبط با خشونت سیاسی - قومی: بازه زمانی ۱۳۸۶ الی ۱۴۰۰

- استادیار جامعه‌شناسی، گروه تاریخ و جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران **طاها عشایری**
- استادیار علوم سیاسی - توسعه، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران **اکبر ذوالفقاری ***
- دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران **طاهره جهان پرور**
- دانشجوی کارشناسی جامعه‌شناسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران **فائزه رقمی**

چکیده

خشونت سیاسی - قومی حاصل توسعه و تغییرات اجتماعی ناگهانی، ناهمگون و بی‌سازمان کننده‌ای است که به ظهور بی‌سازمانی اجتماعی و آنومی چندبعدی انجامیده و در گذار با ایجاد شکاف اجتماعی، کژ کارکردی نهادی، فاصله اجتماعی قومی و تقابل هویتی کلان - خرد (فشارهای ساختاری) و عوامل رسانه‌ای (تحریک رسانه‌های خارجی، تبلیغات رسانه‌ای، فعالیت فرقه‌ای هدایت‌شده) ظهور، تداوم و شدت آن را تعمیق می‌بخشد. بر این اساس هدف اصلی تحقیق، مطالعه عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی - قومی با شیوه فراتحلیل در بازه زمانی سال‌های ۱۴۰۱-۱۳۸۶ است. روش فراتحلیل بوده که با حجم نمونه ۲۰ سند، به روش نمونه‌گیری هدفمند با رعایت ملاک‌های ورود و خروج انجام شده است. نتایج پژوهش حاکی از این است که عوامل فرهنگی (تعلق خرده‌فرهنگی، تحریک رسانه‌ای، سرمایه فرهنگی، تعلق مذهبی)، اجتماعی (انزوای اجتماعی، هویت ملی، احساس تبعیض، احساس محرومیت و ناکامی)، سیاسی (انسجام سیاسی، مشارکت سیاسی، اعتماد سیاسی، فرهنگ سیاسی پایین)، روانی (احساس منزلت قومی، تنش و اختلاف قومی، احساس بیگانگی، تحریک هویت قومی) و عوامل زمینه‌ای (تحصیلات، درآمد، طبقه اجتماعی) در خشونت سیاسی - قومی مؤثر بوده است.

واژگان کلیدی: توسعه ناهمگون، تقابل هویتی، نظم عمومی، سیاست‌گذاری قومی.

مقدمه

خشونت سیاسی و قومی در قرن بیستم و سال‌های ۲۰۱۰ الی ۲۰۲۱ بعنوان بحران اجتماعی به واقعیتی فراگیر تبدیل شده است. این پدیده ریشه تاریخی دارد که انقلاب اجتماعی حاصل تداوم آن در گذر زمان و از ویژگی‌های بارز کشورهای در حال توسعه از زمان جنگ جهانی دوم است (Huntington, 1972: 1). خشونت سیاسی با ساختار اجتماعی مرتبط بوده و در اثر توزیع نامناسب فرصت‌ها، تبعیض‌ها و محرومیت‌ها شکل می‌گیرد (حائری، ۲۰۰۸: ۱۱۲) و پیامدهای بی‌ثبات کننده‌ای برای نظام سیاسی دارد (Mahakul, 2014: 1). تد رابرت گر (۱۹۸۰، ۲۰۱۳، ۲۰۱۵) کاهش سرمایه اجتماعی، فردگرایی، کاهش انسجام مدنی، فشار اقتصادی، افزایش شکاف طبقاتی، تبعیض و تحریک‌های بیرونی را از دلایل وقوع خشونت سیاسی- قومی عنوان می‌کند. محرومیت نسبی، وجود شکاف‌های اجتماعی و یا به تعبیری نابرابری، دلیل اصلی خشونت سیاسی- قومی است. مسائل اقتصادی طبقه متوسط جامعه را بیش از سایر طبقات متأثر می‌سازد و خشونت را افزایش و شادکامی‌ها را کاهش می‌دهد (علی نژاد، موسی زاده، و مرادی، ۱۳۹۶) و این یکی از ریشه‌های خشونت سیاسی، تحریک هویت قومی و گرایش آنها به تقابل با امنیت اجتماعی است. بیکاری، احساس محرومیت، کاهش فرصت شغلی و فضای کسب و کار باعث سرخوردگی، انباشت تعارض اجتماعی و احتمال رفتارهای تخریبی می‌شود. هدف اصلی پژوهش، مرور نظام‌مند دلایل خشونت سیاسی- قومی به روش فراتحلیل در بازه زمانی ۱۳۸۶-۱۴۰۰ با تکیه بر نتایج مطالعات تجربی در این زمینه است.

بیان مسئله

خشونت سیاسی در اندیشه کلاسیک جامعه‌شناسی بحث شد (جعفرزاده، ۱۳۹۸)، به گونه‌ای که مارکس به جنبش‌های طبقاتی (پورا احمدی و کریمی الوار، ۱۳۹۵)، دورکیم به جنبش‌های آنومیک خردگرایانه (نایی، معیدفر، سراجزاده و فیضی، ۱۳۹۶)، گوستاو لوبون به هراس از تکرار پدیده‌ای همچون انقلاب فرانسه و وبر به جنبش‌هایی با رهبری کاریزماتیک توجه کرده‌اند (Giddens, 2007: 68). بر اساس نظریه محرومیت نسبی، افرادی که از موقعیت خود راضی‌اند کمتر در صدد تغییرند (Feierabend & Feierabend, 1966; Rummel, 1966; Tanter, 1966). ظهور خشونت پاسخی به احساس نابرابری، ناکامی

اجتماعی، تبعیض و بی‌عدالتی است؛ بنابراین افرادی که احساس محرومیت نسبی می‌کنند بیشتر تغییر را ضروری می‌دانند و به رفتارهای رادیکال گرایش می‌یابند. محرومیت نسبی به نارضایتی فرد از دستاوردهای زندگی‌اش اشاره دارد و زمانی این نارضایتی را حس می‌کند که با مقایسه خود با افراد هم‌پایه درمی‌یابد؛ کمتر از استحقاقش نصیب شده است (Feierabend & Feierabend, 1966; Rummel, 1966; Tanter, 1966). مارکس مفهوم محرومیت نسبی را این‌گونه توضیح داده است:

«خانه ممکن است بزرگ یا کوچک باشد، تا وقتی که همه خانه‌های اطراف کوچک هستند، همان خانه کوچک همه انتظارات اجتماعی فرد از محل اقامت را ارضا می‌کند، اما وقتی یک قصر در کنار آن ساخته می‌شود، آنگاه از خانه کوچک به آلونک تنزل پیدا می‌کند» (Dunn, 2022: 16, Quotes) (Marx, 1970: 83).

خشونت مبتنی بر محرومیت نسبی زمانی ظهور می‌کند که استاندارد زندگی بالا می‌رود و انتظارات محقق نشده مردم زیاد می‌شود. ماکس وبر (مشیرزاده، ۱۳۹۵: ۹) جنبش‌های اجتماعی را کنش‌های متفاوت اجتماعی افراد برای نیل به اهداف کم‌وبیش مشخص تعریف کرده است. گیدنز (Giddens, 2007: 679) جنبش‌های اجتماعی را کوشش جمعی برای پیشبرد منافع مشترک یا تأمین هدفی مشترک از طریق عمل جمعی خارج از نهادهای رسمی می‌داند. اسملسر بنیان‌گذار نظریه فشار ساختاری، بر زمینه‌های ساختاری جنبش و تلقی از آن بعنوان پاسخ به فشار تأکید می‌کند و رهیافت ساختاری کارکردی به جنبش اجتماعی دارد. وی برهم خوردن تعادل نظام اجتماعی را دلیل اصلی خشونت قومی و سیاسی می‌داند (معمار، ۱۳۸۶: ۱۹۳). وی ناهمگونی نژادی، نبود توازن، تعادل، یکپارچگی و سازمان‌یافتگی و همچنین وجود محرومیت، شکاف طبقاتی و نابرابری را بعنوان عوامل مؤثر بر شکل‌گیری خشونت عنوان کرده است (اسملسر، ۱۳۸۰: ۲۵۵). فشار ساختاری اسملسر همان ناهمگونی‌های سیستمی شامل ناهمگونی‌های ساختار طبقاتی، لایه‌بندی حاشیه و مرکز در جامعه و شکاف دولت و ملت است (مشیرزاده، ۱۳۹۵: ۱۴). مرتن دلیل خشونت را حاصل احساس محرومیت اجتماعی می‌داند اما به‌زعم رابرت، پیش‌شرط لازم برای خشونت،

احساس محرومیت نسبی است (اردستانی و تاجیک، ۱۳۹۳). سرخوردگی اجتماعی مانند ناکامی اجتماعی و احساس حقارت باعث انگیزش انسان‌ها برای اقدام به خشونت و رفتار وندالیستی می‌شود. شدت محرومیت، هم بر شدت خشونت و تلفات انسانی (فیزیکی جسمی) و هم بر تداوم خشونت اثر دارد. بلومر (واگو، ۱۳۹۰: ۲۰۸)، جنبش اجتماعی از منظر «کنش متقابل نمادین» را بررسی کرده و معتقد است جنبش اجتماعی، اقدام جمعی برای ایجاد نظم نوین زندگی است. بنابراین دو عامل ۱- نارضایتی از شکل جاری زندگی و ۲- آرزوها و امیدها برای ایجاد یک طرح جدید سرچشمه ایجاد جنبش‌های اجتماعی هستند (مشیرزاده، ۱۳۹۵: ۷۸). بر این اساس هدف اصلی پژوهش این است:

- عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی - قومی را مطالعه و بررسی کند؛
- اندازه اثر کلی و اندازه اثر متغیرهای میانجی بر خشونت سیاسی - قومی را برآورد نماید.

مبانی و رویکردهای نظری

خشونت سیاسی - قومی مفهومی گسترده با ابعاد متفاوت است. در دهه‌های اخیر رویکردها و دیدگاه‌های متعددی از سوی دانشمندان علوم سیاسی درباره خشونت‌های سیاسی - قومی مطرح شده است. دو دیدگاه اسملسر، اگبرن و نیم کف با موضوع این تحقیق تناسب دارند و مشخص می‌کنند خشونت‌های سیاسی - قومی متأثر از چه عواملی اند.

اسملسر

اسملسر دو رویکرد کلی درباره ریشه‌های خشونت سیاسی دارد:

الف- نظریه ساختارگرایی یا ارزش‌افزوده

نظریه ساختارگرایی اسملسر معروف به نظریه «ارزش‌افزوده»، نخستین تلاش‌های کارکردگرایی برای تبیین رفتارهای جمعی است. این نظریه همه رفتارهای جمعی از جمله جنبش‌های اجتماعی و انقلاب‌ها را تبیین می‌کند (منوچهری، ۱۳۹۹: ۲۰۱). مفهوم «ارزش‌افزوده» (معمار، ۱۳۸۶: ۱۹۴) اسملسر بر این تصور استوار است که در هر مرحله از فرایند تولید، چیزی به محصول نهایی اضافه می‌شود. برای مثال در فرایند تبدیل آهن به ماشین، هر مرحله ارزش محصول نهایی را افزون‌تر می‌کند. بدین ترتیب شرایط و موقعیت شکل‌گیری

جنبش‌های اجتماعی فراهم می‌شود. اسملسر وجود شش موقعیت را لازمه تولید جنبش‌های اجتماعی می‌داند و تأکید می‌کند با ترکیب و تعامل این موقعیت‌ها در شرایط خاص، جنبش‌های اجتماعی ظهور می‌کنند:

- زمینه ساختاری: نظام‌های اجتماعی با ایجاد موقعیت‌ها و التهاب‌ها، رفتار جمعی را یا آسان می‌کنند و یا از بین می‌برند؛

- التهاب ساختاری: این التهاب و موقعیت بعنوان راهبرد حل مشکلات و موقعیت‌های پراسترس تجربه می‌شود؛

- رشد عقاید تعمیم‌یافته: در این موقعیت، عوامل در بحران‌ها آنها را شناسایی و راهکارهای برون‌رفت را ارائه می‌کنند؛

- عوامل تسریع‌کننده: این موقعیت از رخدادهای برانگیزاننده برای شروع است؛

- بسیج مشارکت‌کنندگان برای اقدام: این موقعیت شامل شبکه‌های ارتباطی و در برخی حالات، رهبران و سازمان‌ها است؛

- کنترل اجتماعی: در این موقعیت، عوامل کنترل اجتماعی نقش مانع شونده‌ای را بازی می‌کنند و برخورد آنها با رفتار جمعی نقش تعیین‌کننده‌ای در رخدادهای آینده دارد. رسانه‌های موافق جنبش هم در این موقعیت در بزرگ کردن و وسعت بخشیدن به جنبش نقش تعیین‌کننده‌ای دارند (زاهد و فتوتیان، ۱۳۹۳: ۱۴).

ب- نظریه هنجار نوظهور

نظریه هنجار نوظهور اسملسر بر اهمیت هنجارهای اجتماعی در شکل‌گیری رفتار جمعی تأکید دارد. جامعه‌شناسانی چون *رالف*، *ترنر* و *لونیر کیلیان* بر اساس دیدگاه تعامل‌گرای نمادین می‌گویند جماعات با توجه به تعریف خاص خودشان از موقعیت، هنجارهایی برای رفتار در نظر می‌گیرند که با آن موقعیت انطباق داشته باشد. در رفتار جمعی، برخی از بازتعریف‌های مشترکی که در مورد درست یا غلط بودن شرایط مطرح می‌شود، توجیه‌کننده اقدام جمع است و با آن همخوانی دارد (Diani, 1992: 4). هنگام هراس جمعی، شورش، نافرمانی مدنی یا مبارزات تروریستی، مردم کارهایی انجام می‌دهند که در موقعیت‌های دیگر حاضر به انجام دادن آن نیستند زیرا حق بودن کاری که در آن موقعیت انجام می‌دهند، مورد حمایت جمع قرار می‌گیرد. از دیدگاه ترنر و کیلیان (Diani, 1992: 12 & 13) هنجارهای

نوظهور در مواردی ظاهر می‌شوند که مردم تعریفی بسیار غیرعادی از یک موقعیت جدید دارند یا موقعیت‌های دیرپا را با دیدگاهی تازه نگاه می‌کنند. جامعه‌شناسان سعی دارند با استفاده از رویکرد هنجار نوظهور مشخص کنند مردم از اقدامات جمعی خود چه شناختی دارند، این اقدامات چگونه تغییر می‌کنند و چه هنجارهایی در آنها دخالت دارد. نظریه هنجار نوظهور اشاره می‌کند که جماعت‌ها فاقد تعقل نیستند بلکه هنجارهای جدیدی را طرح‌ریزی می‌کنند که به شکلی منطقی با شرایط موردنظر انطباق داشته باشد.

اگیرن و نیم کف

این دو نظریه پرداز، بی‌سازمانی اجتماعی - فرهنگی با تکیه بر مفهوم پس‌افتادگی (تأخر) فرهنگی - اجتماعی برای تحلیل خشونت استفاده کرده‌اند. پس‌افتادگی یکی یا بعضی از عناصر فرهنگی باعث تزلزل هیئت فرهنگی یا بیکربندی فرهنگی^۱ می‌شود و جامعه را بسوی ناسازگاری^۲ و بی‌سازمانی^۳ سوق می‌دهد. این اتفاقات امری جمعی و حاصل کنش متقابل است. بر اساس این نظریه، کنش‌های متقابل اجتماعی^۴ افعالی است که بین دو نفر یا چند نفر درمی‌گیرد و در آنان همانندی ایجاد می‌کند. مبنای این کنش‌ها رفتار اجتماعی^۵ است که دو گونه‌اند:

الف - کنش‌های متقابل پیوسته^۶: کنش‌های جمعی متقابلی که در جهت یگانه‌ای صورت می‌گیرد؛

ب - کنش‌های متقابل گسسته^۷: کنش‌های جمعی متقابلی که جهت یگانه‌ای ندارند. از این کنش‌ها جریان‌هایی بنام پویش‌های اجتماعی^۸ بوجود می‌آید. پویش‌های اجتماعی، پدیده‌های جمعی‌اند که در همه حوزه‌های اجتماعی راه می‌یابند و انگیزه جنبشی پیچیده‌ای به نام پویایی اجتماعی دارند. پویایی اجتماعی بدین معناست که پاره‌های گوناگون جامعه بر

-
1. Culture Configuration
  2. Unadjustment
  3. Disorganization
  4. Social Interactions
  5. Social Behavior
  6. Associative Interactions
  7. Dissociative Interaction.
  8. Social Processes

یکدیگر اثرگذارند، به یکدیگر وابسته‌اند و ناگزیر از همسازی اجتماعی^۱ پیش می‌آید. همسازی اجتماعی تلاش دامنه‌دار برای حل اختلافات کنش‌های متقابل پیوسته و گسسته است. همسازی اجتماعی با خواست و آگاهی را سازگاری اجتماعی^۲ می‌گویند. سازگاری اجتماعی هم به جهت برقراری تعادل بین اجزای متفاوت و بعضاً مخالف، زاینده انتظام^۳ نسبتاً پایداری است که سازمان اجتماعی^۴ نام دارد. سازمان اجتماعی مجموعه‌ای مرکب از افراد و گروه‌هاست که هر یک به سود بقیه کاری را انجام می‌دهند زیرا زندگی اجتماعی حاصل کنش‌های متقابل است و این کنش‌ها بعضی پیوسته و برخی گسسته‌اند، سازگاری تام اجتماعی هیچ‌گاه اتفاق نمی‌افتد. در نوآوری‌های اجتماعی، پاره‌ای از عناصر فرهنگی دگرگون و پاره‌ای موجب پس‌افتادگی می‌شوند که کاهش سازگاری اجتماعی و افزایش ناسازگاری‌های اجتماعی را در پی دارند؛ بنابراین در مرحله اول، سازگاری نسبتاً جامع پیشین به سازگاری ناقص یا کژسازگاری یا دژسازگاری^۵ و در مرحله دوم به ناسازگاری گرایش پیدا می‌کنند. دژسازگاری؛ تزلزل سازمان جامعه را در پی دارد و ناسازگاری همراه با سازمان‌شکنی یا بی‌سازمانی است و بی‌سازمانی اجتماعی هم معادل بحران اجتماعی^۶، آشفتگی اجتماعی^۷ و پایان زندگی اجتماعی است. از این رو پس‌افتادگی فرهنگی هم در جوامع ایستا و هم در جوامع پویا اتفاق می‌افتد اما در جوامع پویا شدت آن بیشتر است و پس‌افتادگی فرهنگی نیز به‌وفور دیده می‌شود. ناسازگاری و بی‌سازمانی اجتماعی نیز در هر دو جامعه ایستا و پویا روی می‌دهد با این تفاوت که جامعه ایستا کمتر از جامعه پویا دستخوش دگرگونی فرهنگی می‌شود. هرگاه تغییری اتفاق افتد جامعه ایستا بیش از جامعه پویا متزلزل می‌شود و درخطر ناسازگاری و بی‌سازمانی قرار می‌گیرد. جامعه ایستا هنگامی که بر اثر عواملی آغاز تغییر می‌کند در حین پیچیدگی و گسترده‌گی، ناسازگار می‌شود و در معرض بی‌نظمی‌ها و بی‌هنجاری‌های گوناگون قرار می‌گیرد. این وضع رنج آور در جوامع به اصطلاح

-
1. Social Accommodation
  2. Social Adjustment
  3. Orderliness
  4. Social Organization
  5. Maladjustment
  6. Social Crisis
  7. Social Chaos

توسعه‌نیافته^۱ و عقب‌مانده^۲ مشاهده می‌شود. این جوامع به سمت دگرگونی‌های ناگهانی، ناسازگاری، بی‌سازمانی و نهایتاً اقدامات خشونت‌بار رانده می‌شوند (آگ‌برن و نیم‌کوف، ۱۳۸۱: ۲۳۲). بر این اساس در جدول ۱ بطور خلاصه به دلایل خشونت سیاسی - قومی از دیدگاه متفکران فوق پرداخته شده است.

جمع‌بندی نظری

جدول ۱- خلاصه ریشه‌های خشونت از دیدگاه متفکران

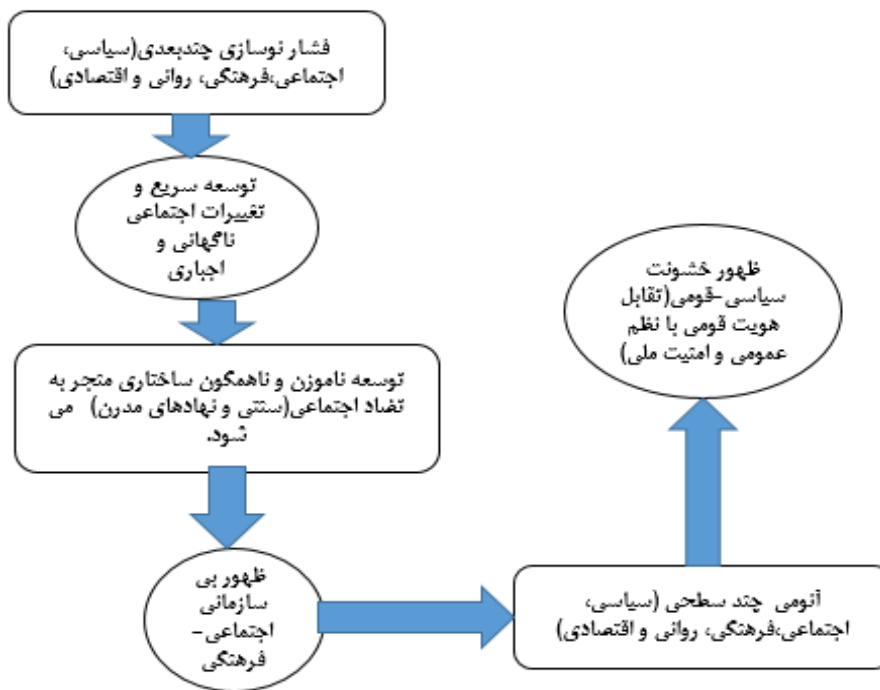
مفاهیم کلان نظری	دلیل خشونت سیاسی - قومی	نظریه پرداز
نظریه توسعه ناهمگون و شکاف اقتصادی - اجتماعی	- کژ کارکردی نهادهای اجتماعی (عدم توازن، عدم تعادل، عدم یکپارچگی و بی‌سازمانی، محرومیت، شکاف طبقاتی و نابرابری اقتصادی، تضاد و تبعیض اجتماعی)، منجر به خشونت می‌گردد.	اسملسر
بی‌سازمانی اجتماعی - فرهنگی	- تغییرات سریع اقتصادی (افول و رونق ناگهانی)، به دلیل عدم سازگاری و تطبیق انتظارات مردمی و ایجاد هیجانات جمعی و بی‌ثباتی روانی، زمینه خشونت را ایجاد می‌کند. - گذار و توسعه فرهنگی و اجتماعی با جابه‌جایی ارزش‌ها، هنجارها و قوانین همراه است و این امر به دلیل عدم نهادینه‌شدن ناپایداری قانون، هنجار و آرمان‌های جمعی، انسجام جمعی را دچار اختلال می‌کند، در این حالت نهادها دچار کژ کارکردی شده و نمی‌تواند چشم‌اندازی مشترک، همگانی و افقی یکسان برای هویت قومی و سیاسی ترسیم کند.	آگبرن و نیم‌کف

الگوی نظری پژوهش

بر این اساس با توجه به دیدگاه نظری اسملسر و آگبرن، الگوی نظری پژوهش به شرح ذیل ترسیم شده است:

1. Underdeveloped
2. Undeveloped

شکل ۱- الگوی نظری پژوهش

پیشینه تجربی پژوهش

پژوهش‌های صورت گرفته درباره خشونت سیاسی - قومی در جدول زیر ارائه شده‌اند.

جدول ۲- پیشینه پژوهش

عنوان	نویسنده	نوع تحقیق	حجم	روش	ابزار
بررسی عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی با تأکید بر شکاف قومی	معین‌فر و همکاران (۱۴۰۰)	مقاله پژوهشی	۳۸۴	پیمایش	پرسش‌نامه
بررسی تأثیر احساس محرومیت نسبی بر قوم‌گرایی سیاسی قوم تالش	احترامی و همکاران (۱۴۰۰)	مقاله پژوهشی	۴۳۰	پیمایش	پرسش‌نامه
بررسی شکاف اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن	پرچی و درخشان (۱۴۰۰)	مقاله پژوهشی	۵۲۷	پیمایش	پرسش‌نامه

ادامه جدول ۲-

عنوان	نویسنده	نوع تحقیق	حجم	روش	ابزار
بررسی میزان تمایل به خشونت سیاسی در بین جوانان ۱۸ تا ۲۹	بهبودی (۱۳۹۹)	پایان‌نامه	۳۸۴	پیمایش	پرسش‌نامه
تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به خشونت سیاسی با تأکید بر موفقیت در ناآرامی و کنترل ناآرامی	تقوی و همکاران (۱۳۹۹)	مقاله پژوهشی	۱۰۰۹	پیمایش	پرسش‌نامه
شناسایی ابعاد پتانسیل خشونت قومی و عوامل اجتماعی مرتبط با آن استان آذربایجان غربی	معین‌فر و همکاران (۱۳۹۸)	مقاله پژوهشی	۳۸۴	پیمایش	پرسش‌نامه
عوامل اجتماعی مؤثر بر بروز خشونت در فضای عمومی شهر تهران	خانعلی‌زاده بنا و تاج‌الدین (۱۳۹۸)	مقاله پژوهشی	۴۰۰	پیمایش	پرسش‌نامه
احساس محرومیت نسبی در میان قوم بلوچ و تأثیر آن بر خشونت سیاسی	اصغری و همکاران (۱۳۹۷)	مقاله پژوهشی	۳۸۴	پیمایش	پرسش‌نامه
بررسی عوامل مؤثر بر منازعات بین قومی لک و لر در شهر خرم‌آباد	فرهمند و نجفی (۱۳۹۷)	مقاله پژوهشی	۳۸۳	پیمایش	پرسش‌نامه
بررسی میزان گرایش به خشونت و پرخاشگری در مردان شهرستان شیروان و عوامل مؤثر بر آن	امیرپور و مکرمی (۱۳۹۶)	مقاله پژوهشی	۳۸۲	پیمایش	پرسش‌نامه
نقش رسانه‌ها در گسترش درگیری‌های قومی مناطق ف.ا. استان آذربایجان غربی	دعاگویان و عبدالرحمانی (۱۳۹۶)	مقاله پژوهشی	۱۵۰	پیمایش	پرسش‌نامه
عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر پیدایش بحران‌های امنیتی در مناطق حاشیه‌نشین اسلام‌آباد کرج	مرادی و خلیج زاده (۱۳۹۵)	مقاله پژوهشی	۵۷	پیمایش	پرسش‌نامه
ناسیونالیسم قومی و عوامل مرتبط با آن: مطالعه پیمایشی کردهای ایران	شفیعی‌نیا و همکاران (۱۳۹۵)	پایان‌نامه	۱۶۰۳	پیمایش	پرسش‌نامه
بررسی دلایل تداوم شکاف‌های سیاسی و اجتماعی در اقوام ساکن استان گلستان	نوروزی و همکاران (۱۳۹۳)	پایان‌نامه	۳۸۴	پیمایش	پرسش‌نامه

ادامه جدول ۲-

عنوان	نویسنده	نوع تحقیق	حجم	روش	ابزار
نقش مدیریت سیاسی در همگرایی و واگرایی اقوام (مطالعه موردی: قوم کُرد)	حیدری (۱۳۹۱)	پایان نامه	۳۸۴	پیمایش	پرسش نامه
ناسیونالیسم قومی و عوامل مؤثر بر آن: دانشجویان ترکمن استان گلستان	جلالئی پور و عباسی (۱۳۹۱)	مقاله پژوهشی	۳۸۴	پیمایش	پرسش نامه
زمینه‌های واگرایی فرهنگی و خشونت سیاسی در میان اهالی سنی مذهبی بلوچستان کردستان و منطقه ترکمن	محمودزاده رضایی (۱۳۹۰)	مقاله پژوهشی	۳۵	پیمایش	پرسش نامه
آسیب‌شناسی مسائل قومی در ایران - مطالعه موردی عرب‌های ساکن شهرستان اهواز	نواح و همکاران (۱۳۸۹)	مقاله پژوهشی	۳۸۴	پیمایش	پرسش نامه
تبیین میزان شیوع خشونت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن	علمی و تیغزن (۱۳۸۸)	مقاله پژوهشی	۳۷۵	پیمایش	پرسش نامه
بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین پایگاه سیاسی اقتصادی و اجتماعی با پتانسیل خشونت سیاسی	رضایی مقدم (۱۳۸۶)	پایان نامه	۲۵۰	پیمایش	پرسش نامه

نقد و نوآوری پژوهش

خشونت سیاسی - قومی یکی از مسائل مهمی است که نیازمند بررسی واکاوی است. درباره این مسئله ۲۰ سند پیمایشی در شرایط جغرافیایی، قومی، فرهنگی و جامعه آماری متفاوت اجرا شده که نتایج آن پراکنده است. این تحقیق با استفاده از فراتحلیل قصد دارد نتایج تحقیقات را تجمیع و اندازه اثر نهایی آنها را برآورد نماید.

روش پژوهش

روش انجام تحقیق از نوع فراتحلیل کمی است که محقق با استفاده از مرور ادبیات و تحقیقات صورت گرفته در بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۳۸۶ با محوریت خشونت سیاسی - قومی با حجم نمونه ۲۰ تحقیق را شناسایی و بعد از کنترل از حیث روشی، اعتبار، روایی و یافته‌های علمی، آنها را برحسب روش، حجم نمونه، ضرایب همبستگی و سطح معنی‌داری، جامعه

آماري، سال و غيره دسته‌بندی و سازمان‌دهی کرده است. هدف فراتحلیل، نشان‌دادن شیوه تفکر در ترکیب پژوهش‌ها با استفاده از روش‌های آماری است. اصل اساسی فراتحلیل ترکیب نتایج تحقیقات متعدد، استخراج نتایج جدید، منسجم و حذف سوگیری در نتایج نهایی است. فراتحلیل با قراردادن اجزا در یک ترکیب جدید برای نشان دادن مؤلفه‌های عوامل پژوهش می‌تواند برای رفع نقاط ضعف پژوهش‌های مستقل پژوهشگران مختلف پیشین چاره‌اندیشی نماید. بعد از شناسایی ضرایب همبستگی و حجم نمونه و سطح معنی‌داری تحقیقات، آنها وارد نرم‌افزار CMA و اندازه اثر نهایی هر پژوهش و اثر نهایی کل بوسیله فرمول فیشر و کوهن برآورد شده است. نرم‌افزار CMA مخفف عبارت "Comprehensive Meta-Analysis" است که در این پژوهش ویرایش دوم آن مورد استفاده قرار گرفته است. برای تشخیص همگنی یا ناهمگنی تحقیقات فوق از نمودار کیفی^۱، آزمون Q استفاده شده و بعد از اثبات فرض ناهمگونی بین مطالعات از متغیر تعدیلگر (زمینه‌ای) برای سنجش میزان اثر آن بر خشونت سیاسی استفاده شده است.

جدول ۳- خلاصه تحقیقات فراتحلیل

نویسنده	گروه مورد بررسی	شیوه نمونه‌گیری	هویت قومی
(معین فر و دیگران، ۱۴۰۰)	شهروندان	خوشه‌ای	ترک
(احترامی و دیگران، ۱۴۰۰)	شهروندان	خوشه‌ای	فارس
(پرچمی و درخشان، ۱۴۰۰)	شهروندان	تصادفی	فارس
(بهبودی، ۱۳۹۹)	شهروندان	خوشه‌ای	فارس
(تقوی و دیگران، ۱۳۹۹)	شهروندان	خوشه‌ای	فارس
(معین فر و دیگران، ۱۳۹۸)	شهروندان	خوشه‌ای	ترک
(خانعلی‌زاده بناء و دیگران، ۱۳۹۸)	شهروندان	خوشه‌ای	فارس
(اصغری نیاری و محموداوغلی، ۱۳۹۷)	شهروندان	خوشه‌ای	بلوچ
(فرهمند و نجفی، ۱۳۹۷)	اقوام ساکن	خوشه‌ای	لر
(امیرپور و مکرمی مایوان، ۱۳۹۶)	شهروندان مرد	تصادفی	کرد

۱. نمودار کیفی از جمله رایج‌ترین روش‌ها به منظور بررسی خطای انتشار است. نتایج حاصل از نمودار کیفی وارونه تقریباً تداعی‌کننده تقارن نسبی مطالعات انجام شده است؛ اما قضاوت صریحی در این مورد نمی‌توان انجام داد و باید برای این منظور از آزمون‌های آماری مربوطه (روش رگرسیونی خطی اگر و آزمون همبستگی بگک و مزومدار و N ایمن از خطا) استفاده شود.

ادامه جدول ۳-

نویسنده	گروه مورد بررسی	شیوه نمونه‌گیری	هویت قومی
(دعاگویان و عبدالرحمانی، ۱۳۹۶)	شهروندان	طبقه‌ای	ترک
(مرادی و خلج‌زاده، ۱۳۹۵)	کارشناسان	هدفمند	فارس
(شفیعی نیا، ۱۳۹۵)	شهروندان	هدفمند	کرد
(نوروزی، ۱۳۹۳)	اقوام ساکن	هدفمند	ترکمن
(حیدری، ۱۳۹۱)	مدیران و شهروندان	هدفمند	کرد
(جلالی‌پور و نظرعباسی، ۱۳۹۱)	دانشجویان	خوشه‌ای	ترکمن
(محمود زاده رضایی، ۱۳۹۰)	کارشناسان	هدفمند	ترک
(نواح و دیگران، ۱۳۸۹)	دانشجویان	تصادفی سیستماتیک	ترکمن
(علمی و تیغ‌زن، ۱۳۸۸)	شهروندان	خوشه‌ای	عرب
(رضایی مقدم، ۱۳۸۶)	دانش‌آموزان	خوشه‌ای	ترک

یافته‌های پژوهش

یافته‌های تحقیق در دو دسته توصیفی و تحلیلی ارزیابی شده‌اند.

الف- توصیفی

یافته‌های توصیفی شامل روند اجرای مطالعات، رشته تخصصی نویسندگان، شیوه نمونه‌گیری، حجم نمونه، هویت قومی، جنسیت مطالعه شده، نوع منطقه و سطح توسعه استان‌های مورد بررسی هستند.

- بازه زمانی پژوهش

جدول ۴- بازه زمانی پژوهش

سال	فراوانی	درصد	سال	فراوانی	درصد
۱۴۰۰	۳	۱۵	۱۳۹۵	۲	۱۰
۱۳۹۹	۲	۱۰	۱۳۹۳	۱	۵
۱۳۹۸	۲	۱۰	۱۳۹۱	۲	۱۰
۱۳۹۷	۲	۱۰	۱۳۹۰	۱	۵
۱۳۹۶	۲	۱۰	۱۳۸۹	۱	۵
۱۳۹۵	۲	۱۰	۱۳۸۷	۱	۵
۱۳۹۳	۱	۵	۱۳۸۶	۱	۵

جمع کل فراوانی پژوهش‌های انجام شده در بازه زمانی مورد بررسی، ۲۰ پژوهش بوده و در سال ۱۴۰۰ تعداد بیشترین تحقیقات (۱۵) در زمینه خشونت سیاسی صورت گرفته است.

- شیوه نمونه‌گیری مطالعات

جدول ۵- شیوه نمونه‌گیری مطالعات

درصد	فراوانی	شیوه نمونه‌گیری
۴۵	۹	خوشه‌ای
۲۰	۴	تصادفی
۵	۱	طبقه‌ای
۵	۱	گلوله برفی
۲۵	۵	هدفمند
۱۰۰	۲۰	جمع کل

۴۵ درصد از پژوهش‌ها با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای صورت گرفته است.

- جامعه آماری پژوهش

جدول ۶- جامعه آماری پژوهش

درصد	فراوانی	نوع جامعه
۷۵	۱۵	شهروندان
۵	۱	دانش‌آموز
۱۰	۲	دانشجو
۱۰	۲	کارشناسان اداری
۱۰۰	۲۰	جمع کل

۷۵ درصد از تحقیقات جامعه آماری خود را از شهروندان عمومی انتخاب کرده‌اند.

- هویت قومی مطالعه شده

جدول ۷- گروه قومی مطالعه شده

گروه قومی	فراوانی	درصد
فارس	۶	۳۰
کرد	۳	۱۵
بلوچ	۲	۱۰
ترکمن	۲	۱۰
عرب	۱	۵
ترک	۵	۲۵
لر	۱	۵
جمع کل	۲۰	۱۰۰

۳۰ درصد از گروه قومی مورد مطالعه به قوم فارس و ۲۵ درصد به قوم ترک، ۱۵ درصد به قوم کرد، ۱۰ درصد به قوم بلوچ و ترکمن و ۱۰ درصد به گروه قومی عرب و لر تعلق دارد.

- سطح توسعه استان

جدول ۸- سطح توسعه استان

سطح توسعه استان	فراوانی	درصد
توسعه یافته	۳	۱۵
در حال توسعه	۵	۲۵
توسعه نیافته	۱۲	۶۰
جمع کل	۲۰	۱۰۰

۶۰ درصد از مکان جغرافیایی مورد تحقیق به جامعه توسعه نیافته، ۲۵ درصد به جامعه در حال توسعه و ۱۵ درصد به جامعه توسعه یافته تعلق دارد.

ب- تحلیلی

در بخش تحلیلی، متغیرهای تأثیرگذار و مقدار اثر آن و تأثیر متغیرهای تعدیل گر (زمینه‌ای) بر خشونت سیاسی بررسی شده است.

- اندازه اثر پژوهش

جدول ۹- اندازه اثر پژوهش

گزارش آماری		متغیرهای پژوهش	
سطح معنی داری	آماره Z	اندازه اثر	
۰.۰۰۰	۱۱.۹۵۱	۰.۲۱۰	تعلق خرده‌فرهنگی
۰.۰۰۰	۳.۸۷۶	۰.۲۶۱	تحریک رسانه‌ای
۰.۰۰۰	۴.۱۱۴	۰.۱۴۸	سرمایه فرهنگی
۰.۰۰۰	۶.۹۱۱	۰.۱۴۴	تعلق مذهبی
۰.۰۰۰	۸.۹۰۱	۰.۱۳۹	انزوای اجتماعی
۰.۰۰۰	۱۰.۴۳۵	۰.۱۰۳	هویت ملی
۰.۰۰۰	۵.۷۶۵	۰.۲۹۱	احساس تبعیض
۰.۰۰۰	۸.۰۰۳	۰.۱۶۵	احساس محرومیت و ناکامی
۰.۰۰۰	۱۲.۶۵۴	۰.۲۱۹	انسجام سیاسی
۰.۰۰۰	۶.۰۸۱	۰.۲۳۹	مشارکت سیاسی
۰.۰۰۰	۱۰.۳۲۴	۰.۳۳۱	اعتماد سیاسی
۰.۰۰۰	۴.۰۹۷	۰.۳۴۱	فرهنگ سیاسی پایین
۰.۰۰۰	۱۴.۰۰۳	۰.۱۲۱	احساس منزلت قومی
۰.۰۰۰	۸.۲۲۷	۰.۱۸۸	تنش و اختلاف قومی
۰.۰۰۰	۵.۱۲۸	۰.۲۸۷	احساس بیگانگی
۰.۰۰۰	۹.۲۰۱	۰.۲۳۱	تحریک هویت قومی
۰.۰۰۰	۳.۱۶۵	۰.۱۱۰	تحصیلات
۰.۰۰۰	۸.۴۳۱	۰.۱۵۶	درآمد
۰.۰۰۰	۴.۷۷۱	۰.۱۹۰	طبقه اجتماعی

نتایج نشان می‌دهد که:

- بین عوامل فرهنگی و گرایش به خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد. بر این اساس عواملی از جمله تعلق خرده‌فرهنگی (۰.۲۱۰)، تحریک رسانه‌ای (۰.۲۶۱)، سرمایه فرهنگی (۰.۱۴۸) و تعلق مذهبی (۰.۱۴۴) در خشونت سیاسی - قومی مؤثر بوده است.

- بین عوامل اجتماعی و گرایش به خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد. بر این اساس عواملی از جمله انزوای اجتماعی (۰.۱۳۹)، هویت ملی (۰.۱۰۳)، احساس تبعیض (۰.۲۹۱) و احساس محرومیت و ناکامی (۰.۱۶۵) در خشونت سیاسی - قومی مؤثر بوده است.

- بین عوامل سیاسی و گرایش به خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد. بر این اساس عواملی از جمله انسجام سیاسی (۰.۲۱۹)، مشارکت سیاسی (۰.۲۳۹)، اعتماد سیاسی (۰.۳۳۱) و فرهنگ سیاسی پایین (۰.۳۴۱) در خشونت سیاسی - قومی مؤثر بوده است.

- بین عوامل روانی و گرایش به خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد. بر این اساس عواملی از جمله احساس منزلت قومی (۰.۱۲۱)، تنش و اختلاف قومی (۰.۱۸۸)، احساس بیگانگی (۰.۲۸۷) و تحریک هویت قومی (۰.۲۳۱) در خشونت سیاسی - قومی مؤثر بوده است.

- بین عوامل زمینه‌ای و گرایش به خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد. بر این اساس عواملی از جمله تحصیلات (۰.۱۱۰)، درآمد (۰.۱۵۶) و طبقه اجتماعی (۰.۱۹۰) در خشونت سیاسی - قومی مؤثر بوده است.

-آزمون Q

این آزمون برای همگنی و ناهمگنی مطالعات بکار می‌برود. دو فرض اساسی مطرح می‌کند: فرض صفر: بین مطالعات تحت بررسی تفاوت معنی داری وجود ندارد. فرض خلاف: بین مطالعات تحت بررسی تفاوت معنی داری وجود دارد. در صورتی همگنی مطالعات از اندازه ثابت و ناهمگنی از مدل تصادفی استفاده می‌شود، نتایج حاصل از تصادفی در شرایط ناهمگنی، قابلیت تعمیم بیشتری نسبت به مدل ثابت دارد.

جدول ۱۰- آزمون Q

وضعیت همگنی مطالعات			
مجدور همگنی	سطح معنی داری	درجه آزادی	ارزش آزمون همگونی
۹۱/۳۶۱	۰.۰۰۱	۲۰	۸۵۱/۹۷۱

با توجه به نتایج مدل با اطمینان با ۹۹ درصد می‌توان گفت که فرض صفر مبتنی بر همگن بودن مطالعات رد شده و فرض ناهمگونی (عدم همگنی) پژوهش‌ها تأیید شده است. معنادار بودن $Q=۸۵۱$ نشان از وجود ناهمگنی است. مقدار مجذور I دارای مقداری بین ۰-۱۰۰ است و ناهمگنی را بصورت درصدی نشان می‌دهد. هرچه به ۱۰۰ نزدیک‌تر، نشان‌دهنده ناهمگنی بیشتر اندازه‌های اثر پژوهش اولیه است. مقدار (۹۱) درصد مؤید این است که ۹۱ درصد تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی بین پژوهش مربوط است. بر این مبنا باید از اثر تصادفی برای تحلیل استفاده کرد یعنی این وضعیت می‌گوید که شاخص‌ها به لحاظ ویژگی تحقیقات از هم متفاوت هستند، بایستی برای مشخص کردن محل این تفاوت‌ها واریانس از متغیر تعدیل‌گر استفاده کرد. نامتجانس بودن نشانگر وجود اثر تعدیل در اندازه اثر مطالعات است. پس علاوه بر اندازه اثر باید اثر تعدیل متغیرهای دیگر را نیز بررسی کرد.

- تأثیر متغیر جنسیت بر خشونت سیاسی

جدول ۱۱- تأثیر متغیر جنسیت بر خشونت سیاسی

جنسیت	تصادفی	
	آماره Z	اندازه اثر
زن	۴.۸۷۱	۰.۱۵۱
مرد	۳.۰۷۶	۰.۱۸۰
اثر کل	۵.۶۵۱	۰.۱۲۹

مطابق نتایج، بین جنسیت و خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی‌داری وجود دارد و مقدار اثر آن برابر با ۱۲ صدم است. در این میان میزان گرایش به خشونت سیاسی - قومی در بین مردان (۱۸ صدم) بیشتر از زنان (۱۵ صدم) است.

- تأثیر متغیر وضع تأهل بر خشونت سیاسی

جدول ۱۲: تأثیر متغیر تأهل بر خشونت سیاسی

تصادفی			وضع تأهل
سطح معنی داری	آماره Z	اندازه اثر	
۰.۰۰۰	۵.۱۳۲	۰.۲۰۰	مجرد
۰.۰۰۰	۸.۱۰۰	۰.۱۷۸	متأهل
۰.۰۰۰	۴.۱۲۰	۰.۱۵۰	اثر کل

نتایج نشان می‌دهد بین وضع تأهل و گرایش به خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد و مقدار اثر آن برابر با ۱۵ صدم است. در این میان میزان گرایش به خشونت سیاسی - قومی در بین افراد مجرد (۰/۲۰) بیشتر از افراد متأهل (۰/۱۷) است.

- تأثیر متغیر سطح توسعه بر خشونت سیاسی

جدول ۱۳- تأثیر متغیر سطح توسعه بر خشونت سیاسی

تصادفی			سطح توسعه
سطح معنی داری	آماره Z	اندازه اثر	
۰.۰۰۰	۱۰.۲۵۱	۰.۱۰۸	توسعه یافته
۰.۰۰۰	۳.۰۸۱	۰.۱۳۶	در حال توسعه
۰.۰۰۰	۶.۵۱۱	۰.۱۸۲	کم توسعه
۰.۰۰۱	۴.۱۱۹	۰.۲۰۰	اثر کل

نتایج نشان می‌دهد که بین سطح توسعه استان و خشونت سیاسی - قومی رابطه معنی داری وجود دارد و مقدار اثر آن برابر با ۲۰ صدم است. بر این اساس میزان گرایش به خشونت سیاسی در مناطق کم توسعه (۰/۱۸) بیشتر و در میان مناطق در حال توسعه (۰/۱۳) متوسط و در مناطق توسعه یافته (۰/۱۰) کمتر است.

بحث و نتیجه گیری

خشونت سیاسی ریشه‌های اجتماعی - فرهنگی دارد. تغییرات اجتماعی سریع و ناگهانی در گذر زمان منجر به شکاف طبقاتی و اقتصادی شده و بی‌سازمانی اجتماعی را شکل می‌دهد.

در صورتی که نهادهای اجتماعی نقش خود را در نظم‌دهی طبقاتی از دست بدهند و گروه‌های قومی احساس محرومیت چندگانه داشته باشند، بسوی خشونت سیاسی سوق داده می‌شوند و در این مسئله تحریک رسانه‌ای عوامل خارجی، فرقه‌ها و فضای مجازی (تبلیغات رسانه‌ای) نیز نقش مهمی را در شروع، تداوم و شدت خشونت سیاسی ایفا می‌کنند. هدف اصلی این پژوهش، مروری بر ریشه و دلایل خشونت سیاسی - قومی با تکیه مطالعات پیمایشی صورت گرفته از زمان اولین پژوهش صورت گرفته تا آخرین تحقیقات از سوی نویسندگان داخلی است. برای تحلیل و جمع‌بندی آن از روش فراتحلیل کمی استفاده شد. نتایج بررسی حال از پژوهش‌ها نشان داد:

الف - عوامل فرهنگی

- هرچه تعلق خرده‌فرهنگی در بین گروه‌های اجتماعی و قومی بیشتر باشد، احتمال گرایش به خشونت سیاسی بیشتر خواهد بود؛

- تحریک رسانه‌ای از سوی عوامل خارجی، گروهک‌ها و رسانه برون‌مرزی با تکیه بر عناصر داخلی و شرایط موجود می‌تواند بسترهای خشونت سیاسی - قومی را ایجاد نماید؛

- با افزایش میزان سرمایه فرهنگی گروه‌های قومی؛ سطح تاب‌آوری اجتماعی، مدارای اجتماعی و کنش عقلانی بالا رفته و میزان تمایل به خشونت سیاسی کاسته می‌شود؛

- هرچه شدت تعلق مذهبی در بین گروه‌های قومی بیشتر، شرایط و بسترهای خشونت سیاسی نیز کاهش می‌یابد. مذهب و باورهای مذهبی ضمن ایجاد سرمایه اجتماعی و شبکه‌های پیوندی با نظام سیاسی، رفتارهای اجتماعی را کنترل می‌کند.

ب - عوامل اجتماعی

- با افزایش میزان انزوای اجتماعی در جامعه، شدت خشونت سیاسی نیز بیشتر می‌شود. عدم ارتباط گروه‌های قومی و کاهش مشارکت اجتماعی آنها و طردشدن، بستر رفتارهای رادیکالی را فراهم می‌سازد؛

- هرچه گروه‌های اجتماعی و قومی تعلق بیشتری به هویت ملی داشته باشند، زمینه خشونت سیاسی نیز کاسته می‌شود؛

- با افزایش احساس تبعیض در بین گروه‌های قومی، احتمال خشونت سیاسی نیز افزایش می‌یابد؛
- هرچه احساس محرومیت و ناکامی زیادتر شود، احتمال پرخاشگری سیاسی نیز افزایش می‌یابد.

پ- عوامل سیاسی

- هرچه انسجام سیاسی تقویت شود، از تمایل به خشونت سیاسی در جامعه کاسته می‌شود؛
- با افزایش مشارکت سیاسی از شدت و میزان خشونت سیاسی نیز کاسته می‌شود؛
- هرچه اعتماد سیاسی بیشتر، زمینه‌های کنش رادیکالی و خشونت‌آمیز سیاسی کاسته می‌شود؛
- فرهنگ سیاسی پایین در بین گروه‌های قومی به دلیل آگاهی کم از اوضاع و تحولات درون و برون‌مرزی؛ بسترهای شورش، خشونت و نزاع سیاسی را فراهم می‌سازد.

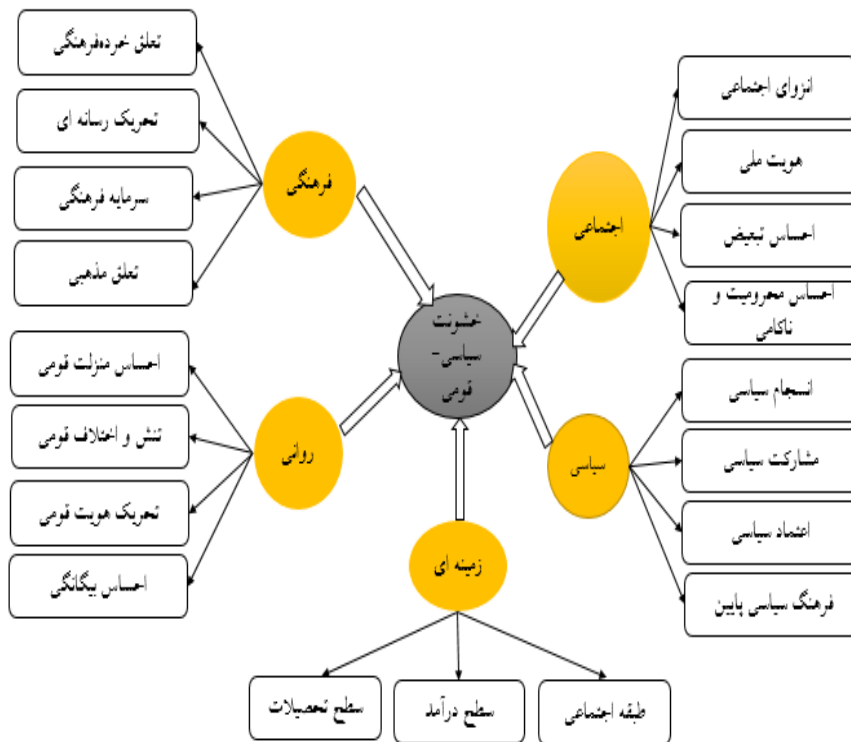
ت- عوامل روانی

- منزلت اجتماعی به معنای احساس احترام، ارج و جایگاه ارزشمند در نظام سیاسی و اجتماعی است؛ هرچه گروه‌های قومی احساس منزلت بیشتری داشته باشند، به همان میزان از کارهای خشونت‌آمیز پرهیز می‌کنند؛
- گروه‌های قومی که دچار تنش و اختلافات اجتماعی هستند، گرایش بیشتری به خشونت سیاسی خواهند داشت؛
- هرچه اقوام و هویت‌های قومی احساس بیگانگی نمایند، به همان میزان بسوی خشونت سیاسی تحریک خواهند شد؛
- هرچه شرایط تحریک هویت قومی در جامعه زیادتر باشد به همان میزان احتمال خشونت سیاسی - قومی نیز افزایش می‌یابد.

ث- عوامل زمینه‌ای

- با افزایش سطح تحصیلات به دلیل بالارفتن آگاهی، دانش و تحلیل‌های عقلانی، از شدت خشونت سیاسی کاسته می‌شود؟
  - با افزایش میزان درآمد به دلیل کاهش احساس محرومیت، ناامنی شغلی و مالی از کنش‌های خشونت‌آمیز کاسته می‌شود؟
  - هرچه سطح طبقه گروه‌های قومی از پایین به سمت طبقه متوسط و بالا تحول یابد به همان میزان از شدت خشونت سیاسی کاسته می‌شود.
- در نهایت نتایج تجربی حاصل از پژوهش به شرح زیر ترسیم شده است:

شکل ۲- مدل تجربی پژوهش (یافته‌های فراتحلیل)

به لحاظ جامعه‌شناختی می‌توان گفت که کاهش سرمایه اجتماعی - سیاسی، اختلاف اجتماعی و طبقاتی، احساس محرومیت چندگانه و آنومی چندبعدی بسترهای خشونت را فراهم می‌کند. بی‌سازمانی اجتماعی - اقتصادی علاوه بر رویارویی خرده‌فرهنگ‌های قومی، خرده‌فرهنگ‌های ساکنین مناطق حاشیه‌نشین که پایگاه اقتصادی - اجتماعی پایین دارند هم با فرهنگ عمومی کلان‌شهرها متضاد هستند، شرایط برای فضای رفتارهای رادیکالی و خشونت‌آمیز آماده می‌نمایند. این خرده‌فرهنگ‌ها هنجارهای جدیدی را ایجاد می‌کنند که ساکنان مناطق حاشیه‌نشین از طبقات پایین جامعه را به سمت رفتارهای وندالیستی و خشونت‌آمیز تحریک می‌کنند زیرا این خرده‌فرهنگ‌ها بنا بر نوع تربیت خود، آمادگی لازم برای حل مشکلات بر اساس هنجارهای مسلط جامعه را ندارند؛ بنابراین با شیوه‌های غیرقانونی به رفتارهای بزه‌کارانه متوسل می‌شوند.

بعبارت بهتر قشرهای فقیر جامعه در رنج از طرد اجتماعی و مدنی زندگی می‌کنند. این قشر، از مهاجرین هستند و به دلیل هویت اجتماعی و تنوع قومی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی پایین و تفاوت با مناطق توسعه یافته و طبقات اجتماعی مرفه، احساس محرومیت چندگانه، تبعیض و بی‌عدالتی می‌نمایند. در کنار این عوامل، رفتار رسانه‌های خارجی نیز می‌تواند تمایل آنها را به خشن شدن و تقابل با امنیت ملی سوق دهد. هرچه ناکامی، محرومیت و سرخوردگی بیشتر شود کمیت پرخاشگری علیه منبع ناکامی بیشتر خواهد شد و هرچه شدت محرومیت بیشتر باشد حجم خشونت بیشتر خواهد بود و رسانه‌های جمعی، حجم و سرعت فشارهای روانی را برای کنش رادیکالی و خشونت‌آمیز افزایش می‌دهد. آگ برون و نیم‌کوف (۱۳۸۱: ۲۳۲)، دلیل خشونت را به بی‌سازمانی اجتماعی ناشی از توسعه نسبت می‌دهد. هرچه سازمان اجتماعی در مدیریت، کنترل و نظم‌دهی، کارایی خود را از دست داده باشد، به همان میزان بسترهای فضای آنومی و بی‌هنجاری و در نتیجه بی‌نظمی اجتماعی فراهم می‌شود.

اسملسر (Feierabend & Feierabend, 1966; Rummel, 1966; Tanter, 1966) معتقد است که ظهور خشونت پاسخی به محرومیت نسبی، احساس تبعیض و طرد اجتماعی است به گونه‌ای که افرادی که احساس محرومیت می‌کنند علیه منابع پرخاشگری دست به خشونت می‌زنند. اسملسر نیز در نظریه هنجار نوظهور بر اهمیت هنجارهای اجتماعی در شکل‌گیری رفتارهای جمعی تأکید و تصریح می‌کند. در رفتار جمعی، برخی از

بازتعریف‌های مشترکی که در مورد درست یا غلط بودن شرایط مطرح می‌شود که توجیه‌کننده اقدام جمع است و با آن همخوانی دارد (Diani, 1992: 4).

مردم در شرایط هراس جمعی، شورش، نافرمانی مدنی و مبارزات تروریستی کارهایی انجام می‌دهند که در موقعیت‌های دیگر حاضر نیستند آنها را انجام دهند زیرا حق بودن کاری که در آن موقعیت انجام می‌دهند مورد حمایت جمع قرار می‌گیرد. ترنر و کیلیان (Diani, 1992: 12, 13) هم به نقش هنجارهای نوظهور در اقدامات خشونت‌بار اشاره و تأکید می‌کنند مردم از یک موقعیت جدید تعریفی بسیار غیرعادی دارند.

اسملسر (معمار، ۱۳۸۶: ۱۹۴) در نظریه ساختارگرایی یا ارزش افزوده خود نیز بر این تصور استوار است که در هر مرحله از فرایند تولید، چیزی به محصول نهایی اضافه می‌شود و این ارزش محصول نهایی را افزایش می‌دهد و شرایط و موقعیت شکل‌گیری خشونت را مساعدتر می‌کند (معمار، ۱۳۸۶: ۱۹۴). وی با تأکید بر زمینه‌های ساختاری، نامتعادل‌سازی نظام اجتماعی را دلیل اصلی پیدایش خشونت می‌داند و تصریح می‌کند خشونت، متأثر از محرومیت، بی‌سازمانی اجتماعی، تقابل هویتی، احساس طرد سیاسی و احساس تبعیض است (Giddens, 2007; T. Gurr, 1980; T. R. Gurr, 2013; T. R. Gurr, 2015). اسملسر، ۱۳۸۰؛ معمار، ۱۳۸۶؛ واگو، ۱۳۹۰). بنابراین بر اساس یافته‌های تحقیق، به‌منظور جلوگیری از شکل‌گیری خشونت‌های سیاسی و قومی و تعمیق یافتن این خشونت‌ها پیشنهاد می‌شود:

- اشتراکات، توافق‌ها و اجماع فرهنگی - سیاسی و اجتماعی میان قومی افزایش یابد و تقویت شود؛

- نقاط افتراق، تعارض و تضاد بین قومی در امور اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی از بین برود؛

- زمینه و بسترهای محرومیت فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کاهش یابد و ساختار کلان حکمرانی بر اساس کاهش این محرومیت‌ها برنامه‌ریزی شود و شکل بگیرد؛

- رسانه‌های درون‌مرزی و برون‌مرزی به گونه‌ای مدیریت شود که آگاهی و سواد رسانه‌ای مردم نسبت به اهداف و سیاست‌های تفرقه‌افکنانه افزایش یابد؛

- سطح بیکاری تقلیل یابد، مسائل اقتصادی قومی و سیاست‌گذاری در زمینه فضای کسب‌وکار مساعد مورد توجه قرار گیرد و اشتغال‌آفرینی و تقویت بسترهای توسعه اقتصادی در برنامه‌های اقتصادی اولویت یابد؛
- اشتراکات فرهنگی اقوام ایرانی در قالب تولیدات هنری، فیلم و آثار سینمایی بازنمایی و منعکس شود؛
- تنوعات قومی، مدیریت و به سمت سوی کارآفرینی قومی هدایت شود؛
- و نهایتاً شرایط تعلق مذهبی، مکانی - محیطی، تعلق ملی (ارزش و تعهدات ملی) و سیاسی در اقوام ایرانی به منظور حفظ انسجام اجتماعی تقویت گردد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Taha Ashayeri		https://orcid.org/0000-0001-8210-8899
Akbar Zolfaghari		https://orcid.org/0000-0003-3017-5576
Tahere Jahanparvar		https://orcid.org/0000-0002-2098-6861
Faeze Raghmi		https://orcid.org/0000-0001-7841-5976

منابع

- آگ‌برن، ویلیام فیلدینگ؛ و نیم کوف، مایر فرانسیس، (۱۳۸۱)، *زمینه جامعه‌شناسی*، امیر حسین آریان‌پور، تهران: نشر گستره.
- آندرین، چارلز؛ و ایتر، دیوید ارنست، (۱۳۸۰)، *اعتراض سیاسی و تغییر اجتماعی*، محمدرضا سعیدآبادی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی غیرانتفاعی.
- احترامی، علی؛ قاسمی، علی اصغر؛ سیمبر، رضا و عباد اللهی، حمید، (۱۴۰۰)، «بررسی تأثیر احساس محرومیت نسبی بر قوم‌گرایی سیاسی قوم تالش»، *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، ۴۰، ۴۸۹-۵۲۴، ۱۰.
- اردستانی، علی و تاجیک، احسان، (۱۳۹۳)، «شورش‌های اجتماعی و مسئله محرومیت نسبی (مطالعه موردی: قیام ۱۵ خرداد در ورامین)»، *سیاست*، ۱، صص ۴۷-۵۴.

- اسلمسر، نیل، (۱۳۸۰)، *نظریه رفتارهای جمعی*، دژ کام، تهران: نشر مؤسسه یافته‌های نوین و نشر داروین.
- اصغری نیاری، یعسوب و محمود اوغلی، رضا، (۱۳۹۷)، «احساس محرومیت نسبی در میان قوم بلوچ و تأثیر آن بر خشونت سیاسی»، *پژوهش سیاست نظری*، ۲۳، ۳۰۵-۳۳۶، ۱۴.
- امیرپور، مهناز و مکرمی مایوان، علیرضا، (۱۳۹۶)، «بررسی میزان گرایش به خشونت و پرخاشگری در مردان شهرستان شیروان و عوامل مؤثر بر آن»، *فصلنامه علمی دانش انتظامی خراسان شمالی*، ۴، ۱۰۳-۱۲۸، ۱۵.
- بهبودی، ترمه، (۱۳۹۹)، *بررسی میزان تمایل به خشونت سیاسی در بین جوانان ۱۸ تا ۲۹ شهر رشت*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه رشت.
- پرچمی، داود و درخشان، فاطمه، (۱۴۰۰)، «بررسی شکاف اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن؛ مورد مطالعه: شهر تهران»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره ۸۳، ۵-۲۶، ۳۲.
- پوراحمدی، حسین و کریمی الوار، کیوان، (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی جامعه‌شناسی دین کارل مارکس و ماکس وبر با تأکید بر جنبش بابک خرم‌دین»، *مطالعات تاریخ فرهنگی*، ۲۹، ۴۹-۷۳، ۸.
- تقوی، سید مهدی؛ خادمیان، طلیعه؛ متقی، ابراهیم و شیرزاد، هادی، (۱۳۹۹)، «تبیین جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به خشونت سیاسی با تأکید بر موفقیت در ناآرامی و کنترل ناآرامی‌ها (مورد مطالعه: شهروندان شهر تهران)»، *نظم و امنیت انتظامی*، ۱۳، ۱۰۹-۱۳۱، ۴.
- جعفرزاده، مریم، (۱۳۹۸)، «بحران‌های اقتصادی و نقش آنها در آشوب‌های اجتماعی»، *روزنامه سازندگی*، تاریخ دسترسی: ۱۱ شهریورماه ۱۴۰۱.
- جلایی‌پور، حمیدرضا و نظر عباسی، صدیقه، (۱۳۹۱)، «ناسیونالیسم قومی و عوامل مؤثر بر آن (مورد مطالعه: دانشجویان ترکمن استان گلستان)»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱، ۱۱۹-۱۴۴، ۱.
- حیدری، جهانگیر، (۱۳۹۱)، *نقش مدیریت سیاسی در همگرایی و واگرایی اقوام (مطالعه موردی: قوم گُرد)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی: مشهد.

- خانعلی زاده بناء؛ تاج‌الدین، محمدباقر و معدنی، سعید، (۱۳۹۸)، «مطالعه جامعه‌شناختی مدارای اجتماعی و بروز خشونت در فضای عمومی شهر تهران»، *تغییرات اجتماعی - فرهنگی*، ۶۳، ۲۰-۴۱، ۱۶.
- دعاگویان، داود و عبدالرحمانی، رضا، (۱۳۹۶)، «نقش رسانه‌ها در گسترش درگیری‌های قومی مناطق مرزی ف.ا. استان آذربایجان غربی (۱۳۹۳)»، *پژوهش‌نامه مطالعات مرزی*، ۱۷، ۲۷-۵۶، ۵.
- دلاپورتا، دوناتلا و دینانی، ماریو، (۱۳۹۸)، *مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی*، محمدتقی دل‌فروز، تهران: کویر.
- رحمتی، محمد و غفاری، زاهد، (۱۳۹۰)، «تحلیل قیام پانزده خرداد در قالب نظریه جنبش اجتماعی اسملسر»، *علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی*، ۵۳، ۱۳۵-۱۷۰، ۲۰.
- رضایی مقدم، بهنام، (۱۳۸۶)، بررسی جامعه‌شناختی رابطه بین پایگاه سیاسی اقتصادی و اجتماعی با پتانسیل خشونت سیاسی پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، شیراز.
- روشه، گی، (۱۳۹۵)، *تغییرات اجتماعی*، منصور و ثوقی، تهران: نشر نی.
- زاهد، سید سعید و فتوتیان، علی، (۱۳۹۳)، «نقد و بررسی نظریه جنبش‌های اجتماعی کروسلی از منظر نظریه اصالت ربط، فرد و جمع»، *رهیافت انقلاب اسلامی*، ۲۸، ۳-۲۴، ۰.
- شفیع‌نیا، عباس، (۱۳۹۵)، زمینه‌ها و گونه‌های ناسیونالیسم قومی در ایران؛ مطالعه پیمایشی *گُردهای ایران*، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی: تهران.
- علمی، محمود و تیغ‌زن، خدیجه، (۱۳۸۸)، «تعیین میزان شیوع خشونت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن (مطالعه موردی در بین دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه و پسرانه شهر عجب‌شیر)»، *مطالعات جامعه‌شناسی*، ۱، ۲۳-۴۲، ۱.
- علی‌نژاد، محمد؛ موسی‌زاده، ایمان و مرادی، مرتضی، (۱۳۹۶)، ۱۲ اسفند، «انبار باروت: گزارش بانک جهانی درباره ریشه‌های اقتصادی بهار عربی [اقتصادی - اجتماعی]»، تجارت فردا، تاریخ دسترسی: ۳۰ شهریورماه ۱۴۰۱.
- فرهمند، مهناز و نجفی، کبری، (۱۳۹۷)، «بررسی عوامل مؤثر بر منازعات بین قومی لک و لر در شهر خرم‌آباد»، *پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران*، ۲۰، ۴۳-۶۴، ۷.
- کوهن، بروس، (۱۳۹۵)، *مبانی جامعه‌شناسی*، غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

- محمودزاده رضایی، سبحان، (۱۳۹۰)، زمینه‌های واگرایی فرهنگی و خشونت سیاسی در میان اهالی سنی مذهب بلوچستان، کردستان و منطقه ترکمن صحرای ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی: تهران.
- مرادی، حجت‌الله و خلیج‌زاده، محسن، (۱۳۹۵)، «عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر پیدایش بحران‌های امنیتی در مناطق حاشیه‌نشین (مورد مطالعه: اسلام‌آباد کرج)»، مدیریت بحران و وضعیت‌های اضطراری، ۳۰، ۱۴۳-۱۷۶، ۸.
- مشیرزاده، حمیرا، (۱۳۹۵)، درآمدی نظری بر جنبش‌های اجتماعی، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، تهران: معاونت پژوهشی.
- معمار، رحمت‌الله، (۱۳۸۶)، «تحلیل جامعه‌شناختی از وقوع جنبش مشروطه در ایران با استفاده از نظریه فشار ساختاری اسملسر»، زبان و ادبیات فارسی، ۵۸-۵۹، ۱۹۱-۲۴۰، ۱۵.
- معین‌فر، سجاده؛ محسنی، رضا علی و محسنی تبریزی، علیرضا، (۱۴۰۰)، «بررسی عوامل مؤثر بر خشونت سیاسی با تأکید بر شکاف قومی (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)»، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱۰، ۱۱۹-۱۴۷، ۱.
- معین‌فر، سجاده؛ محسنی، رضا علی و محسنی تبریزی، علیرضا، (۱۳۹۸)، «شناسایی ابعاد پتانسیل خشونت قومی و عوامل اجتماعی مرتبط با آن (مطالعه موردی: استان آذربایجان غربی)»، پژوهش‌نامه علوم سیاسی، ۵۷، ۲۱۹-۲۵۶، ۱۵.
- منوچهری، عباس، (۱۳۹۹)، نظریه‌های انقلاب، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- نایبی، هوشنگ؛ معید فر، سعید؛ سراج زاده، سید حسین و فیضی، ایرج، (۱۳۹۶)، «تئوری آنومی دورکیم و مرتن؛ شباهت‌ها، تفاوت‌ها و شیوه‌های اندازه‌گیری»، رفاه اجتماعی، ۶۶، ۹-۵۱، ۰.
- نواح، عبدالرضا؛ قیصری، نورالله؛ و تقوی نسب، مجتبی، (۱۳۸۹)، «آسیب‌شناسی مسائل قومی در ایران - مطالعه موردی عرب‌های ساکن شهرستان اهواز»، تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۱، ۴۷-۷۰، ۳.
- نوازنی، بهرام و صالحی، منصور، (۱۳۹۱)، «چالش‌های قومی در ایران: مورد مطالعه استان اردبیل»، دانش سیاسی و بین‌الملل، ۳، ۱۰۹-۱۳۰، ۱.
- نوروزی، ابراهیم، (۱۳۹۳)، بررسی دلایل تداوم شکاف‌های سیاسی و اجتماعی در اقوام ساکن استان گلستان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی

- واگو، استفان، (۱۳۹۰)، *درآمدی بر تئوری‌ها و مدل‌های تغییرات اجتماعی*، احمدرضا غروی زاد، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.

References

- Alinejad, Mohammad; Mousazadeh, Ima; & Moradi, Morteza, (2017), *Gunpowder Store: World Bank Report on the Economic Roots of the Arab Spring*. [In Persian]
- Amirpour, Mahnaz; & Mokarami Mayvan, Alireza, (2017), "Investigating the Degree of Tendency to Violence and Aggression in Men of Shirvan City and Its Influencing Factors", *North Khorasan Police Science Quarterly*, 4(15), 103-128. [In Persian]
- Ardastani, Ali; & Tajic, Ehsan, (2014), "Social Riots and the Issue of Relative Deprivation (Case Study: 15 Khordad Uprising in Varamin)", *Politics (Taribat Modares University)*, 3(1), 47-54. [In Persian]
- Asghariniyari, Yasoub; & Mahmoodoghlo, Reza, (2018), "Feeling of Relative Deprivation among the Baloch People and Its Effect on Political Violence", *Theoretical Policy Research*, 23(14), 305-336. [In Persian]
- Behboudi, Termeh, (2020), *Investigating the Degree of Tendency to Political Violence among Youths from 18 to 29 in Rasht City*, Master Thesis, Rasht University, Rasht. [In Persian]
- Diani, Mario, (1992), "The Concept of Social Movement", *The Sociological Review*, 40(1), 1-25. [In Persian]
- Doagoyan, Davood & Abdolrahmani, Reza, (2017), "The Role of the Media in the Spread of Ethnic Conflicts in the Border Areas of F.A. West Azarbaijan Province (2013)", *Research Paper on Border Studies*, 17(5), 27-56. [In Persian]

- Dunn, Andrew, (2022), "Equality Street: Ideology and Attitudes towards the Purely Relative Definition of Poverty", *Economic Affairs*, 42(1), 13-29.
- Ehterami, Ali; Ghasemi, Aliasqar; Simbar, Reza & Ebadollahi Chenzanagh, Hamid, (2021), "Investigating the Effect of the Feeling of Relative Deprivation on the Political Ethnicity of the Talesh Ethnic Group", *Socio-Cultural Strategy*, 10(3), 487-524. [In Persian]
- Elmi, Mahmood & Tighzan, Khadijeh, (2009), "Determining the Prevalence of Violence and Social Factors Affecting It (A Case Study among Girls' and Boys' High Schools in Ajabshir)", *Sociological Studies*, 1(1), 23-42. [In Persian]
- Farahmand, Mahnaz; & Najafi, Kobra, (2018), "Investigating Factors Affecting Conflicts between Lak and Lor Ethnic Groups in Khorramabad City", *Strategic Studies of Iran's Social Issues*, 20(7), 43-64. [In Persian]
- Feierabend, Ivo K & Feierabend, Rosalind L, (1966), "Aggressive Behaviors within Polities, 1948-1962: A Cross-national Study 1", *Journal of Conflict Resolution*, 10(3), 249-271. [In Persian]
- Giddens, Anthony, (2007), *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity.
- Gurr, Ted Robert, (2013), "Economic Factors", In *The Roots of Terrorism* (pp. 97-114), London: Routledge.
- Gurr, Ted Robert, (2015), *Why Men Rebel*, UK: Routledge.
- Gurr, Ted, (1980), *Psychological Factors*, London: Routledge.
- Haeri, Shahla, (2008), "Contested Terrains: Gender Justice and Violence against Women in South Asia", In *Another Side of India: Gender, Culture and Development* (pp. 98-122), Paris: The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

- Heydari, Jahangir, (2012), *The Role of Political Management in the Convergence and Divergence of Ethnic Groups (Case Study: Kurdish People)*, Master Thesis, Mashhad Ferdowsi University, Mashhad. [In Persian]
- Huntington, Samuel P, (1972), "Civil Violence and the Process of Development", *Adelphi Papers*, 11(83), 1-15.
- Jafarzadeh, Maryam, (2020, January 24), Economic Crises and Their Role in Social Unrest", *Sazandegi*. [In Persian]
- Jalalipour, Hamidreza & Nazarabbasi, Sedigheh, (2012), "Ethnic Nationalism and Its Influencing Factors (Case Study: Turkmen Students of Golestan Province)", *Social Studies and Research in Iran*, 1(1), 119-144. [In Persian]
- Khanalizadeh, Maryam; Tajadin, Mohammadbagher & Madani, Saeid, (2019), "Sociological Study of Social Tolerance and Incidence of Violence in the Public Space of Tehran City", *Socio-cultural Changes*, 63(16), 20-41. [In Persian]
- Mahakul, BK, (2014), "Political Violence: A Study of Naxal Movement in India", *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(11), 1-10.
- Mahmoodzadeh Rezaei, Sobhan, (2011), *Fields of Cultural Divergence and Political Violence among the Sunni Population of Baluchistan, Kurdistan and the Turkmen Region of the Iranian Sahara*, Master Thesis, Allameh Tabatabai University, Tehran. [In Persian]
- Manouchehri, Abbas, (2020), *Theories of Revolution*, Tehran: Samt. [In Persian]
- Memmar, Rahmatollah, (2007), "Sociological Analysis of the Occurrence of the Constitutional Movement in Iran Using Smelser's Theory of Structural Pressure", *Persian Language and Literature*, 58-59(15), 191-240. [In Persian]

- Moeinfar, Sajad; Mohseni, Rezaali; & Mohseni Tabrizi, Alireza, (2021), “Investigating Factors Affecting Political Violence with an Emphasis on Ethnic Divide (Case Study: West Azarbaijan Province)”, *Strategic Studies of Iran’s Social Issues*, 10(1), 119-147. <https://doi.org/10.22108/srsp.2021.122501.1532>. [In Persian]
- Moeinfar, Sajad; Mohseni, Rezaali; & Mohsenitabrizi, Alireza, (2019), “Identifying the Potential Dimensions of Ethnic Violence and Social Factors Related to It (Case Study: West Azarbaijan Province)”, *Political Science Research Paper*, 57(15), 219-256. [In Persian]
- Moradi, Hojatollah; & Khalajzadeh, Mohsen, (2016), “Social and Cultural Factors Affecting the Emergence of Security Crises in Marginal Areas (Case Study: Islamabad Karaj)”, *Crisis and Emergency Management*, 30(8), 143-176. [In Persian]
- Moshirizadeh, Homeira, (2016), *A Theoretical Introduction to Social Movements* (1st ed.). Tehran: Research Institute of Imam Khomeini (PBUH) and the Islamic Revolution, Vice-Chancellor of Research. [In Persian]
- Navvah, Abdolreza; Gheysari, Noorollah; & Taghavinassab, Mojtaba, (2010), “Pathology of Ethnic Issues in Iran - a Case Study of Arabs Living in Ahvaz City”, *Iranian Cultural Research*, 11(3), 47-70. [In Persian]
- Nayebi, Hoshang; Moeidfar, Saeid; Serajzadeh, Seyed Hossein; & Feyzi, Iraj, (2017), “Durkheim and Merten’s Theory of Anomie; Similarities, Differences and Methods of Measurement”, *Social Welfare*, 66(0), 9-51. [In Persian]
- Nourouzi, Ebrahim, (2014), Investigating the Reasons for the Persistence of Political and Social Gaps in Ethnic Groups Living in Golestan Province, Master Thesis, Islamic Azad University, Tehran. [In Persian]

- Parchami, Davood; & Derakhshan, Fatemeh, (2021), "Examining the Social Gap and the Factors Affecting It; Case Study: Tehran City", *Applied Sociology*, 83(32), 5-26. [In Persian]
- Pourahmadi, Hossei; & Karimialvar, Keyvan, (2016), "Comparative Study of the Sociology of Religion of Karl Marx and Max Weber with an Emphasis on the Babak Khorram Din Movement", *Cultural History Studies*, 29(8), 49-73. [In Persian]
- Rezaeimoghadam, Behnam, (2007), Sociological Investigation of the Relationship between the Economic and Social Political Base and the Potential for Political Violence, Master Thesis, Shiraz University, Shiraz. [In Persian]
- Rummel, Rudolph J, (1966), "Dimensions of Conflict Behavior within Nations 1946-59", *Journal of Conflict Resolution*, 10(1), 65-73.
- Shafeiniya, Abbas, (2016), The Fields and Types of Ethnic Nationalism in Iran; Survey Study of Iranian Kurds, Ph.D Thesis, Islamic Azad University, Tehran. [In Persian]
- Smelser, Neil, (2001), *The Theory of Collective Behavior*, Translated by (R. Dejam), Tehran: Yaftehayeh Novin. [In Persian]
- Taghavi, Seyedmahdi; Khademiyan, Talieh; Motaghi, Ebrahim & Shirzad, Hadi, (2020), Sociological Explanation of Factors Affecting the Tendency to Political Violence with an Emphasis on Success in Riots and Riot Control (Case Study: Citizens of Tehran)", *Police order and Security*, 13(4), 109-131. [In Persian]
- Tanter, Raymond, (1966), "Dimensions of Conflict Behavior within and between Nations 1958-60", *Journal of Conflict Resolution*, 10(1), 41-64.
- Vago, Stephen, (2011), *An Introduction to Theories and Models of Social Change*, Translated by H. Gharavizadeh, Tehran: Academic Jihad Publishing Organization. [In Persian]

- Zahed, Seyedsaeid; & Fotovatiyan, Ali, (2014), "Criticism of Crosley's Theory of Social Movements from the Point of View of the Originality Theory of Connection, Individual and Collective", *The Approach of the Islamic Revolution*, 28(0), 3-24. [In Persian]
- Agburn, William Fielding; & Nim Kuf, Mary Frances, (2002), *The Field of Sociology* (Translate by A. Aryanpour) Tehran: Gostareh. [In Persian]

استناد به این مقاله: عشایری، طاها، ذوالفقاری، اکبر، جهان پرور، طاهره، رقمی، قانزه، (۱۴۰۲)، «فرا تحلیل پژوهش‌های مرتبط با خشونت سیاسی - قومی: بازه زمانی ۱۳۸۶ الی ۱۴۰۰»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، ۱۲(۴۵)، ۵۹-۹۶. doi: 10.22054/QPSS.2023.70397.3118

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License